

GÖRÖMBEI ANDRÁS

Németh László és a magyar forradalom

Kivételes értékű dokumentum került elő Németh László hagyatékából. Különleges tanúságtétel ez az írás az író erkölcsi és szemléleti bátorságáról. 1956. novemberében, közvetlenül a forradalom szovjet lerohanása után tesz tanúságot a magyar forradalom kivételes csodájáról, világtörténelmi jelentőségéről, sok szempontú árnyalt értelmezéséről és egyértelmű vállalásáról.

Németh László 1943-ban Szárszón elmondott beszédéről írta Gombos Gyula, hogy ha egész életében egyebet nem tett volna, csak ezt, akkor is emberi nagyságával emelkedne ki közülünk. Szándéka szerint a magyar forradalomról írt értelmező elemzése Németh László életművének újabb szárszói magaslata. A helyzet reménytelensége és az írói bátorság nagysága is párhuzamot von a két írás közé.

Hosszú huzavona után Németh László *Galileijét* 1956. október 20-án mutatta be a budapesti Katona József Színház. A siker óriási volt. „Galileid költői értékén túl nagy tett volt. Belekerítetted darabodba a múltat és jelent, irányt mutattál a jövőbe, fényt derítettél az emberiség életének értelmére, fölébe helyezted a tudományt a mindenkori ideológiák dogmatikájának. S költőként, emberként legelsője lettél mai irodalmunknak és közéletünknek – írta neki október 21-én Földessy Gyula. „A közönség szűnni nem akaró tapsai átcsattognak a színház falain, egy »Galileista szekta« jeladásaként, s erről nem lehet tudomást nem venni” – jelezte neki október 22-én Benedek András.

Németh László a forradalom első hetét Szigligeten töltötte, az eseményekről csak a rádióból értesült. Október 30-án győzött a forradalom. Délután bejelentették a rádióban a többpártrendszer. Németh László október 31-én délelőtt érkezett Budapestre. Azonnal teljes odaadással a forradalom mellé állt. Délután már részt vett Vajdahunyad várban a Nemzeti Parasztpárt újjáalakuló gyűlésén. A Petőfi Párt Szellemi Irányító Testületének a tagjává választották. Egyik aláírója volt a rádióban november elsején elhangzott írószövetségi nyilatkozatnak, mely a forradalom erkölcsi tisztaságát tanúsította és tiltakozott az utcai ítélezések ellen.

Írásaival is teljes odaadással segítette a forradalmat. Három rövid újságcikk „éppen a mámor és felszabadultság legfontosabb napjaiban – november 2-án és 3-án – láttott tőle napvilágot.” és „a forradalom lényegének első pontos értelmezését is megadta” (N. Pál József).

„Az elmúlt hét azért volt óriási élmény a számomra, mert ez a néhány nap mutatta meg, nem csak nekem, de az egész világnak, ahogy a magyar nép erkölcsileg mekkorát emelkedett [...] De hogy a nemzet gyötülésben, megaláztatásban így összeforrt, hogy diákok, munkások, katonák minden előzetes szervezkedés nélkül közös elszántságukban így megszerveződhetnek, a vezér nélküli felkelőknek ez a csodálatos látványa meghaladta nem reményemet, de képzeletemet is.” – írta az *Emelkedő nemzet* című cikkében az *Irodalmi Újság* november 2-i számában.

Ebben a cikkben figyelmeztetett két veszélyre is. Az egyik az, hogy a nemzet szent felindulásában „olyasmit talál elkövetni, mit később nem lehet jóvátenni”. A másik veszély pedig az, hogy régi fényük visszatérését váró emberek „a forradalomból ellenforradalmat, az 1956-os magyar szabadságharcból holmi 1919-es kurzust csinálnak”. Ezt akár életünk árán is meg kell akadályoznunk nekünk, „akik látjuk, mit lehet itt elveszíteni” – vallotta.

A *Pártok és egység* című programadó cikke az *Új Magyarországn*ban jelent meg november 2-án. Eszerint a most feltámadt pártok csak új pártok szervező helyei lehetnek. A régi pártélet szelleme nem térhet vissza, mert „a hajdani pártok tülekedésének, kicsinyességeinek feltámadása, a meggyűlölt rendszerrel együtt széttepheti azt a szocializmust is, amelyről fiatalon álmotunk, s amelyhez a letűnt rendszer bűnei között is ragaszkodtunk”.

Németh Lászlóban eszményként egy ideális szocializmuskép él, s ahhoz ragaszkodik. Vítát inkább akörül látott, hogy szocializmusunk a külföldi minták hű másolása legyen-e, vagy az általános elveknek a magyar természethez, gazdasági helyzetéhez idomuló alkalmazása. „A vita most eldőlt, eldöntötte a meg nem kért nemzet” – írta, de nagyon fontosnak tartotta hangsúlyozni azt, hogy a döntés nem a szocializmus, csak annak tőlünk idegen formája ellen történt.

Semlegességi nyilatkozatunkat is úgy értelmezi, hogy azzal a semlegességre törekvő szocialista jellegű államokkal kerülünk kapcsolatba. „Ezek a népek pedig vagy szocialisták, mint Lengyelország és Jugoszlávia, vagy ősi eszméik alapján, de a szocializmussal rokon rendszerek felé haladnak, mint India.”

Minden párt adjon ki egy közös nyilatkozatot – javasolja Németh László –, amelyben a szocializmus néhány nagy elve mellett a szocializmus sajátos helyi jellegét is hangsúlyozhatná. Így egy „historiai jelentőségű politikai forma” jönne létre.

A *Nemzet és író* című vallomása arra mutat rá, hogy a költők és a nemzet viszonyában helycsere történt. Nem a nemzet követi a költőt, hanem a költő a nemzetet – ha kell, az élete árán is. Ezt személyes vallomással nyomatékosítja. „Arra sem vállalkoznék soha, s azt hiszem, egyetlen tisztességes író sem, hogy a nemzetet harcában elhagyjam, s végső esetben, ha a nép úgy dönt, egy város romjai alá ne temetkezsek vele.”

Az 1956. november 26-án Tamási Áronnak írt levele is fontos dokumentuma forradalmi magatartásának. A kiáltványok ideje elmúlt, írja, „az írók hallgassanak s szenvedjék el, amit a nemzet életében vitt szerepük miatt el kell szenvedniük”.

A feltámadt pártok szerepét most is negatívnak ítéli, mert érzése szerint ilyen időben „hallgatásra, az elszenvedés kétségére s a megmaradt erők csendes sündisznóállásba zárására van szükség”.

Súlyos ítéletet mond a Kádár-kormányról, mely „vállalta, hogy ő hozta be az orszokat, olyan percben, amikor a nyugalom teljesen helyreállt. Ez lehetetlenné teszi, hogy támogassuk”. De érdemének tekinti, hogy nem engedte át egy Rákosi-kormánynak a hatalmat. Nem szovjet, hanem jugoszláv politikát próbál folytatni, „ami miatt, ha meg nem tér, el is kergetik előbb-utóbb”.

Betegen írja e sorokat Németh László. Egyetlen jogcíme a szólásra az, hogy a forradalmárok sorsában „– ha úgy fordul – osztozni fog s akar”.

A Béládi Miklós hagyatékában megőrzött, *Németh László – 1956. november* címen publikált írás a nemzeti közösség nevében tett nyilatkozat, mely sorra visszautasítja a forradalmat ért vádakot és leleplezi a megtévesztő nyilatkozatokat.

„Mint a magyar nép becsületének az őrei azonban úgy érezzük, kötelességünk kijelenteni, hogy azokat a tényeket, amelyekkel Kádár János kormánya létét s a szovjet csapatok állítólagos „behívását” igazolja, mi nem tapasztaltuk.”

Hangsúlyozza azt is, hogy az elpusztult pártfunkcionáriusok száma az ezred részét sem teszi ki megölt munkásoknak, anyáknak s gyerekeknek.

Nem igazolódott be az a félelem sem, hogy a forradalom ellenforradalom felé tolik. „A magyar munkásság, értelmiség, diákság – egy szálig szocialista.”

A Kádár-kormány nyilatkozataiból négyet idéz: jogos volt a forradalom, küzdeni fog a szovjet csapatok távozásáért, nem állítja fel az államvédelmi hivatal, megszünteti a beszolgáltatásokat. Megállapítja, hogy a magyar nép már nem bízik ezekben az ígéretekben. Ha a kormány ígéreteinek hitelt akar nyerni – betartásukat nemzetközi ellenőrzés alá kell helyezni.

A forradalom idején írt rövid cikkek és levelek mellett Németh László *A magyar forradalom* címmel alapos, összegző, korábbi gondolatait is bevonó, minden fontos kérdésre kitérő elemző tanulmányt írt 1956 novemberében. A tizenhárom fejezetre tervezett tanulmány befejezetlenül maradt. Így is kivételes értékű dokumentum.

Németh László értelmezése szerint a magyar forradalom rendkívüli és „váratlan tünemény”. Új világszemlélet megnyilatkozása, mely új, mélyebb értelmet ad az emberi létnek. Különleges értéke az, hogy benne az egész nemzet részt vesz. A nemzeti egység felülemelkedett a korábbi ellentéteken. Ezt a nemzeti egységet legyőzhetetlen erőnek tudta ekkor Németh László. Azt látta maga körül, hogy „ezt a harcot a világ legnagyobb fegyveres erejének a beavatkozása sem tudta egészen letörni – megváltozott alakban az új európai gandhizmusság módszereit fejlesztette ki – s mindnyájunk bámulatára tovább folyik”.

1956 novemberében Németh László még bízott abban, hogy a forradalom egy „új európai gandhizmusság” formájában továbbél a magyarságban. Ugyanígy bízott abban, hogy a különleges magyar forradalomnak egyetemes jelentősége és jelentése lesz. Tanulmánya világtörténelmi és történetfilozófiai jelentőségűnek minősíti a magyar nemzeti egység forradalmát.

Világtörténelmi párhuzamokkal és történetfilozófiai igénnyel mutatja be a magyar forradalom kitörésének sajátos jellegét. A történelem tanúsága szerint a forradalom „nem a legelnyomottabb, hanem a legvisszanyomottabb népek válasza volt a zsarnokságra”.

A magyar forradalmat a magyar nemzet rohamos emelkedése és erőszakos gyors visszanyomása váltotta ki.

Fő vonulataiban vázolja Németh László a magyar történelmet, melyben a magyarság a huszadik század második évtizedében az általános európai hanyatlással szemben a nemzeti újjászületés szép modelljévé tudott nőni. „Ezt az aranykorát érlelő nemzetet szolgáltatták ki Jaltában a sztálini kommunizmusnak.” A Moszkvából jött irányítóknak fogalmuk sem volt a magyar állapotról és az abban rejlő lehetőségekről, melyek alapján itt egy „igen magasrendű szocializmust” lehetett volna létre hozni.

A szovjet modellt erőltették a magyarságra. Semmibe vették annak nemzeti sajátosságait. „S a belső okokból le nem vezethető hanyatlásunk adta a kompressziós nyomását annak a robbanásnak, amely okt. 23-án a rendszert szétvetette.”

„Azt mindenki látta, hogy amit csinálunk, csak visszaélés azzal, amit hirdetünk.” De az, amit hirdettek, az emberek százazreibe szívárgott be. Legtöbben épp az eszmény tu-

datosításával harcoltak a hazugság ellen. Németh László szerint a forradalom egyik nagy meglepetése sokak számára épp az volt, hogy „mennyire szocialista a nemzet, amely a kommunista rendszert elsöpörte.”

A forradalomban a társadalom tagjai közelebb kerültek egymáshoz, mint korábban bármikor. „Ez a titkos szolidaritás – az egybegyűrt nemzet – volt a forradalmi napoknak s az azóta eltelt időknél tán a legnagyobb meglepetése.”

Nagy Imre sokkal messzebb ment el a magyarság sorsának megoldásában, mint arra megbízása volt. Nem vesztette el a nemzet szeretetét, „s ha ma meghalna – kétségtelen, hogy XX. századi politikai történetünknek legnagyobb alakjaként fejezné be életét. – Nem képessége, hanem (s ez figyelmeztető lehet minden politikusnak) morális kiválósága révén”.

Németh László szerint 1956. október 23-án a központi bizottság könnyen elérhette volna, hogy a tüntető tömeg kacagó, ujjongó tömeggé változzon. „Gerő beszéde, s az ávosok sortüze azonban másfele fordította az eseményeket, – s vele a magyar, sőt ki tudja, talán a világtörténelmet is.”

Németh László árnyaltan mutatja be Nagy Imre rendkívüli léthelyzetét, különleges próbatételét: Mögötte az életét jelentő kommunista múlt, s alatta a nemzet, amelynek a kommunista szó a meggyűlölt rendszert jelentette. Elérte azt, ami 11 napi kormányzásának legfontosabb feladata lehetett: „a mozgalom egybe tartását, a szenvedélyek lecsillapítását”.

A forradalom kitörésekor féltette Németh László azt a kis könnyebbséget, amelyet a 20. kongresszus hozott, s amelynek a harccal vége lett. Amikor a forradalom az egész országon átcsapott, Németh László tartott attól, hogy a nagy nyomás alól egy percre felszabadult nép nem követ-e el valami „borzasztót s jóvátehetlent”.

Amikor a küzdő nép mögött „a politika régi bajnokai is föltűntek”, újabb aggodalom fogta el: „nem ölti-e az ellenforradalom színét a szabadságharcnak indult fölkelés.” Ebben a helyzetben szinte természetes lett volna, ha valamiféle elégtételt vesz a nép.

Németh László örömmel ad számot a forradalom legnagyobb meglepetéséről, arról, hogy a nép sokkal nagylelkűbb volt, mint bárki remélhette volna. A legtöbb helyen „szelíden tért medrébe a forradalom”.

Összetetten világítja meg Kádár Jánost szerepét is, de kiemeli szerepének két, hazugságra épült és végzetes „születési hibáját”, azt, hogy ő hívta be a szovjet csapatokat és vállalta, hogy Magyarországon ellenforradalom volt.

Egy ideális szocializmus jegyében gondolkodó Németh László a „polgári demokráciába való visszaesés veszélyét” érzékeli a pártszervezkedés megindulásakor. A pártok programjaiban azonban nem talált semmi olyat, ami a szocializmus vívmányának tekinthető eredményeit fenyegette volna.

Amikor a kormány a valódi érdekképviseleti rendszer helyett már a pártokat hívta életre, Németh László e pártokat belülről igyekezett megkötni egy szocialista deklarációval, amely valamennyi induló pártot a szocialista vívmányok védelmére kötelezte. Megállapítja, hogy soha egyetlen írásának sem volt olyan sikere, mint annak a cikkének, amelyben ezt javasolta. Ennek megvalósítására azonban nem hagyott időt a történelem.

Németh László történetfilozófiai érvényű megállapítása az is, hogy a magyar forradalom elemi jelenség volt, s nem az elmaradt nyugati segítség reményében jött létre.

Töretlenül élt a forradalom tisztasága és értéke. Bízott abban, hogy a magyar forradalom ügyében elhangzik majd a jóvátételi önkritika.

Itt említett írásai több, mint fél évszázaddal ezelőtt készültek. Az azóta eltelt idő sok gondolatát más dimenzióba helyezte. Hatalmas tudásának és érzékenységének minden körülmények között a legjobb megoldást kereső példája azonban ma is eleven ösztönző erő lehetne a nyitott gondolkodásra, a nemzeti és egyetemes emberi felelősségre.

Fák és boglya

GÖRÖMBEI ANDRÁS (1945) Debrecenben élő irodalomtörténész, egyetemi tanár, akadémikus. A *Hitel* főszerkesztője.